

Verbondenheid in het handschrift van jongens en meisjes

pilotstudy bij basisscholieren uit groep vijf tot en met acht

Platform Handschriftontwikkeling & Werkgroep Kinderhandschrift

Waarover en voor wie?

In dit artikel vertellen we over ons onderzoek naar de mate van verbondenheid in het handschrift. Dit doen we op grond van 200 schrijftaken van jongens en meisjes uit het basisonderwijs. Zij kregen de opdracht om “Olivier en de leeuw” (zie 1 bij Bronnen) netjes, duidelijk en mooi over te schrijven.

Bij de beschrijving richten we ons zoveel mogelijk op de collega’s, die in de school werken. In de hoop, dat zij hun vermoedens bevestigd zien, of op andere gedachten worden gebracht.

Waarom en opzet van de pilotstudy

Eerder gingen we na welke kenmerken in het handschrift van pubers voorkomen. (2)

Als nieuw onderwerp diende zich ‘verbondenheid’ aan. Dit leek ons interessant en ook van praktisch belang. In de periodieke peiling van het Cito (3) werd de invloed van verbondenheid op de schrijfkwaliteit destijds beperkt genoemd. Er werd geen onderscheid gemaakt tussen de mate van verbondenheid bij jongens en meisjes. Bovendien werden alleen leerlingen van de groepen vijf en acht met elkaar vergeleken. Wel hadden de beoordelaars, leraren basisonderwijs, een lichte voorkeur voor matig verbonden schrift. Dat wil zeggen: drie à vier letters aan elkaar geschreven.

Onze blik richt zich echter op de mate van verbondenheid door de schooljaren heen. Voor de aselechte steekproef beschikten we over 200 samples van de jongste periodieke peiling van medio 2009: van groep vijf tot en met acht 25 samples per geslacht en per leerjaar.

Met drie personen zijn de samples op verbondenheid beoordeeld. Daartoe waren tevoren tien woorden van twee, drie, en vier of meer letters, verspreid in de hele tekst vastgesteld. De mate van verbondenheid van de woorden is volgens deze criteria beoordeeld:

1. steeds onverbonden
2. vaker onverbonden dan verbonden
3. even vaak onverbonden als verbonden
4. vaker verbonden dan onverbonden
5. steeds verbonden

Op het beoordelingsformulier konden opmerkingen worden genoteerd, die subjectief zijn. Ze kunnen echter goed van pas komen bij het schrijven en het schrijfonderwijs zelf. In een afzonderlijk artikel zullen we daar nader en heel concreet op ingaan.

Resultaten van de pilotstudy

We zijn het onderzoek min of meer blanco ingegaan. Op grond van gevoel en ervaring waren er enkele vermoedens. Bijvoorbeeld, dat de mate van verbondenheid naar het einde van de basisschooltijd toe zal afnemen. En dat dit proces zich bij meisjes eerder en op grotere schaal zal voltrekken. Bij dit alles moeten we bedenken, dat nagenoeg alle schrijfmethoden verbonden schrift aanleren. (4)

We spreken van verbondenheid als er sprake is van een zichtbare en dóórgaande inktlijn op papier. Een onderbreking, las, of lucht- of schijnverbinding wordt dus niet als een verbinding gezien.

In het onderstaande overzicht is per jaargroep te zien hoeveel jongens en meisjes hun tekst steeds verbonden hebben geschreven:

	<u>2-letterwoorden</u>	<u>3-letterwoorden</u>	<u>4+letterwoorden</u>
Groep 5*	25 ♂ vs. 22 ♀	25 ♂ vs. 20 ♀	25 ♂ vs. 12 ♀
Groep 6*	25 ♂ vs. 21 ♀	23 ♂ vs. 18 ♀	19 ♂ vs. 11 ♀
Groep 7*	25 ♂ vs. 21 ♀	20 ♂ vs. 17 ♀	17 ♂ vs. 11 ♀
Groep 8*	23 ♂ vs. 22 ♀	21 ♂ vs. 12 ♀	21 ♂ vs. 07 ♀

* N=25 jongens en 25 meisjes per jaargroep

Hieronder volgen twee 'uiterste' handschriftfragmenten van een jongen en meisje uit respectievelijk groep 5 en 8:

Er stond een leeuw op de hoek van de straat.

Jongen groep 5 (steeds verbonden)

Er stont een leeuw op de hoek van de straat.

Meisje groep 5 (steeds verbonden)

schoenmaker. Er stond een leeuw leeuw
on de hoek van de straat Goede

Jongen groep 5 (relatief het minst verbonden)

Er stond een leeuw op de hoek van
de straat. Goede morgen, Zie Oliver

Meisje groep 8 (relatief het minst verbonden)

Het verschil in verbondenheid begint al in groep 5 bij de 3-letterwoorden: alle 25 jongens schrijven woorden als *van*, *gaf*, *ben* nog geheel verbonden, maar 5 meisjes doen dit al niet meer.

Bij de 4+letterwoorden is de afnemende mate van verbondenheid nog sterker: alle 25 jongens in groep 5 schrijven woorden als *stond*, *leeuw*, *konijn* nog geheel verbonden, maar 13 meisjes doen dit al niet meer.

De meisjes blijken, eerder en groter in aantal, het verbonden schrijven los te laten. Zij ontwikkelen al vanaf de 2-letterwoorden in groep 5, een handschrift dat varieert van criterium 2 tot en met 4; dat wil zeggen van 'vaker onverbonden dan verbonden' tot 'vaker verbonden dan onverbonden'.

De jongens houden aanmerkelijk langer vast aan verbonden schrift. Pas in groep 6 neemt bij een zestal leerlingen de verbondenheid bij 4+letterwoorden af. Deze trend zet zich echter in de leerjaren daarna niet door.

Wat betekenen deze uitkomsten nu?

Deze pilotstudy heeft niet alleen onze vermoedens bevestigd. Ook is de mate, waarin de verbondenheid in de loop van de schooljaren verandert, duidelijker geworden. (5) Dit geldt voor

met name het verschil in handschriftontwikkeling bij jongens en meisjes, en wel wat betreft het tijdstip en de frequentie.

Voor de collega's in school leidt dit onderzoek tot conclusies, die in de eigen groep zijn na te gaan:

Jongens:

- + Een kwart in de onderzochte groepen 6 neigt naar het minder verbinden van 4+letterwoorden
- + Een kwart in de onderzochte groepen 7 en 8 neigt naar het minder verbinden van 3- en 4+letterwoorden
- + Jongens neigen, later en kleiner in aantal, naar een minder verbonden handschrift

Meisjes:

- + Een vijfde in de onderzochte groepen 5 neigt naar het minder verbinden van 3-, de helft van 4+letterwoorden
- + Ruim de helft in de onderzochte groepen 6 neigt naar het minder verbinden van 4+letterwoorden
- + Meisjes neigen, eerder en groter in aantal, naar een minder verbonden handschrift

Het is inmiddels alom bekend dat jongens, van meet af aan, meer moeite hebben met de fijnmotorische schrijfactiviteit. In het kader van de huidige discussie over verschillend onderwijs voor jongens en meisjes, kan hier de vraag worden gesteld: Is het wenselijk om het schrijfonderwijs aan jongens in groep drie later te laten beginnen dan dat aan meisjes?

Verbonden schrift

De strijd over wat sneller schrijft – blokschrift of verbonden schrift – is nog altijd niet gestreden. Dat de sobere blokletters beter leesbaar zijn, komt tot uiting bij het invullen van formulieren. Verbonden schrift kent echter een meer rechtsgerichte beweging, terwijl de pen (veel) minder vaak wordt opgetild. Tot het tegendeel is aangetoond blijft verbonden schrift voor ons daarom sneller dan blokschrift.

Het is dan ook geen toeval, dat verreweg de meeste schrijfmethoden verbonden schrift aanleren. (4)

Het was in 1958, dat de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland met Normblad NEN 2296 kwam. Daarin werd de definitieve norm voor het schrijfflettertype voorgeschreven. Met als kenmerken onder meer: licht rechtshellend, matig verbonden, ontbreken van begin- en slothalen. Volgens Engelhart c.s. vermindert het schrijven van begin- en slothalen de leesbaarheid sterk. (6)

Haenen-van der Hout vermeldde echter als een belangrijk criterium voor de keuze van een schrijfmethode: “Alle lettervormen moeten verbonden *kunnen* worden, dus direct geleerd worden met een begin- en eindhaal.” (7) Deze halen maken het verbinden van de letters niet alleen vanaf het begin van het leren schrijven mogelijk, maar stimuleren ook tot verbinden. (8) Van de Pavert c.s. was heel duidelijk, toen hij schreef: “Verbindende lijnen, waardoor de geschreven letters worden samengevoegd, hebben een unieke betekenis voor het tempo van de schrijfbeweging.” (9)

Grafologen pleiten voor handschrift dat matig verbonden en licht rechtshellend is. (10) De mate van verbondenheid blijkt samen te gaan met de manier waarop gedachten worden verbonden. Sterk verbonden schrift wijst positief op combinatievermogen, overleg, logisch denken, eigen gedachten vlot kunnen uitdrukken. Deze eigenschappen horen bepaald nog niet bij jonge kinderen. Wel echter de beweging naar rechts, naar de ander, de omgeving, de samenleving. Het kind heeft van nature immers een drang tot ontdekken, om voorwaarts te gaan. En dat is, symbolisch, de weg naar rechts. Het betekent, dat het schrijfvoorbeeld moet evolueren: van eerst onverbonden, verbindbare letters, die voortvloeien uit de bekende schrijfpatronen of -bewegingsrijen, naar later matig verbonden schrift.

Engelhart heeft tenslotte een waardevolle suggestie voor leerkrachten in petto, die we graag aan de collega's op school doorgeven: "... door enige kennis van de grafologie wordt de blik van de onderwijzer op het kinderhandschrift verruimd en dit is van groot belang." (11)

Bronnen

- (1) Lindeman, M. (1990). *Evalueren van het schrijven met de pen*. Arnhem. Daarin de overschrijfttekst "Olivier en de leeuw".
- (2) Werkgroep Kinderhandschrift (2010). *Schriftkenmerken in het handschrift van adolescenten, eindverslag van onderzoek*. Nieuwleusen (platformhso@home.nl)
- (3) Schoot, Frank van der, en Timo Bechger (2003). *Balans van handschriftkwaliteit in het primair onderwijs, Uitkomsten van de peilingen in 1999* (p. 57 t/m 59, 70)
- (4) Op www.schrijfmethoden.nl worden 20 schrijfmethoden besproken
- (5) Citogroep (2003). *Handschriftkwaliteit PPO* Ninformeert. Arnhem (nummer 1, augustus, p. 3)
- (6) Engelhart, Ben, Brand, Chris, Van Houwelingen Rijkhoek, A.J., Dortmund, J.A. (1959) *Naar beter handschrift*. Utrecht/Antwerpen (p. 69, 72)
- (7) Haenen-van der Hout, C.G. (1976). *Kriebels, krabbels en hanepoten*. Baarn (p. 114)
- (8) Hout, C.G. van der, Kerkhof, J. (1966). Grafografisch onderzoek van het kinderschrift op de lagere school, *Acta Graphologica*, Vol. XVII nr. 3+4
- (9) Pavert, J. van de, en Zuiderveld, D. (1975). *Kind, school en schrijven*. Amsterdam/Brussel (p.93)
- (10) Engelhart, Ben, en Chris Brand (1955). *De didactiek van het schrijven*. Breda (p. 58)
- (11) Engelhart, Ben, Roest, W.B.A., Margadant, S.V. *Inleiding tot de grafologie* (1954). Breda (p. 64, 81)

AL/AS/DS/13.09.11